مجله یافته های علوم تربیتی و آموزشی

تحول پارادایمی آموزش ابتدایی در عصر دیجیتال: سنتز پژوهش‌های تفکر انتقادی، فلسفه برای کودکان (P4C) و شایستگی‌های نوین یادگیری

سمیه قائدی قالینی، فاطمه قایدی

کارشناسی الهیات گرایش فقه وحقوق

کارشناسی روان شناسی

چکیده

MDOI-02-2026.0563

MNR-584-2-BCD6E2

آموزش دوره ابتدایی به عنوان شالوده نظام تعلیم و تربیت، در مواجهه با دگردیسی‌های فناورانه و گسترش زیست‌بوم‌های دیجیتال نیازمند بازنگری بنیادین از رویکردهای سنتیِ حافظه‌محور به سمت الگوهای پرورش تفکر، مهارت‌های شناختی سطح بالا و یادگیری فعال است. هدف این پژوهش مروری، سنتز نظام‌مند یافته‌های مطالعات انجام‌شده پیرامون رویکردهای نوین یاددهی-یادگیری در دوره ابتدایی با تمرکز بر سه محور «پرورش تفکر انتقادی و حل مسئله»، «برنامه فلسفه برای کودکان (P4C)» و «تلفیق فناوری‌های نوین و سواد دیجیتال» است. روش پژوهش مبتنی بر مرور روایت‌محور و سنتز کیفی منابع معتبر فارسی (۱۳۹۴ تا ۱۴۰۳) نمایه شده در پایگاه‌های علمی کشور (SID، مگ‌ایران و پرتال علوم انسانی) است. یافته‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که اجرای الگوهای فعال نظیر برنامه‌های کندوکاو فلسفی (P4C) و تلفیق رویکردهای یادگیری پژوهش‌محور و بازی‌وارسازی، به طور معناداری سبب افزایش خودتنظیمی، استدلال‌ورزی منطقی، بهبود نگرش تحصیلی و کاهش اضطراب شناختی در کودکان دوره ابتدایی می‌شود. با این حال، نظام آموزش ابتدایی با موانعی جدی نظیر حافظه‌محوری کتب درسی، تراکم کلاس‌های درس، کمبود معلمان آموزش‌دیده در تسهیل‌گری گفتگو و ضعف زیرساخت‌های فناورانه مواجه است. در پایان، چارچوبی کاربردی برای بازطراحی محتوا، روش‌های تدریس کارگاهی و سنجش عملکردی در مدارس ابتدایی ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: آموزش ابتدایی، تفکر انتقادی، فلسفه برای کودکان (P4C)، سواد رسانه‌ای دیجیتال، پداگوژی فعال، بازنگری برنامه درسی.

۱. مقدمه

دوره آموزش ابتدایی حساس‌ترین و تأثیرگذارترین مقطع تحصیلی در تکوین شاکله شخصیتی، ساختارهای شناختی، عاطفی و اجتماعی کودکان به شمار می‌رود (شعبانی، ۱۳۹۵؛ صافی، ۱۳۹۸). در دهه‌های گذشته، الگوهای کلاسیک حاکم بر آموزش ابتدایی مبتنی بر رویکرد انتقال مستقیم اطلاعات، یادگیری منفعلانه و حفظ طوطی‌وار گزاره‌های درسی بوده است؛ رویکردی که دانش‌آموز را مخزن انباشت داده‌های از پیش‌تعیین‌شده تلقی می‌کرد (کریمی، ۱۳۹۶). با ظهور جامعه اطلاعاتی، رشد انفجاری رسانه‌های تعاملی و دسترسی زودهنگام کودکان به شبکه‌های مجازی، کارکرد سنتی مدرسه از «منبع انحصاری انتقال دانش» به «بستر راهبری شناختی و پرورش تفکر» تغییر یافته است (فراهانی و همکاران، ۱۴۰۳؛ نوروزی و رضوی، ۱۳۹۹).

کودک امروز در مواجهه با انبوهی از پیام‌های متناقض و محتواهای چندرسانه‌ای قرار دارد. در چنین بستری، مهم‌ترین سرمایه تحصیلی، توانایی تمایز بین داده‌های معتبر و نامعتبر، مهارت حل مسئله در شرایط پیچیده و توانمندی گفتگو و تعامل نقادانه با همسالان است (خدیوی و سیدکلان، ۱۴۰۱؛ ملکی، ۱۳۹۷). رویکردهای تحولی همچون برنامه فلسفه برای کودکان (P4C) که توسط متیو لیپمن پایه‌گذاری شد، و نیز الگوهای تلفیق فناوری‌های آموزشی و رویکردهای استیم (STEM)، پاسخ‌هایی علمی به این ضرورت تاریخی هستند (قائدی، ۱۳۹۶؛ طاهری و خرازی، ۱۴۰۴). بازنگری در فرایندهای یاددهی-یادگیری در مقطع ابتدایی، دیگر یک انتخاب جانبی نیست، بلکه ضرورتی بنیادین برای آماده‌سازی نسلی با تفکر منعطف، تاب‌آور و واجد شایستگی‌های شهروندی عصر دیجیتال است (خسروی و کرمی، ۱۴۰۲).

۲. بیان مسئله

با وجود تصریح اسناد بالادستی (نظیر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش) بر چرخش از آموزش حافظه‌محور به سمت حیات طیبه و پرورش تفکر و خلاقیت، نظام آموزش ابتدایی ایران همچنان از چالش‌های ساختاری زیر رنج می‌برد:

۱. **غلبه فرهنگ انتقال‌محور و فرمالیسم در کلاس‌های درس:** بخش عمده‌ای از زمان کلاس‌های ابتدایی صرف روخوانی، حل تمارین استاندارد تکراری و ارزیابی کمّی از انباشت واژگان می‌شود که مجالی برای فرضیه‌سازی، تردید منطقی و کاوشگری خودانگیخته باقی نمی‌گذارد (موسی‌پور، ۱۳۹۵؛ ابراهیمی، ۱۴۰۰).

۲. **فقدان مهارت معلمان در نقش تسهیل‌گر تفکر:** عمده معلمان ابتدایی آموزش‌های دانشگاهی و ضمن خدمت لازم را برای مدیریت حلقه‌های کندوکاو (Community of Inquiry)، هدایت مباحثات بازپاسخ و تحلیل ساختار استدلال کودکان دریافت نکرده‌اند و تمایل دارند به محض بروز چالش، پاسخ نهایی را به دانش‌آموز اعلام کنند (خدیوی و سیدکلان، ۱۴۰۱؛ جهانگرد و همکاران، ۱۳۹۹).

۳. **شکاف میان محتوای درسی و زیست‌بوم دیجیتال کودکان:** کتاب‌های درسی و تجارب آموزشی مدرسه همگام با تحولات رسانه‌ای کودکان رشد نکرده‌اند. کودکان در دنیای بیرون با فناوری‌ها و بازی‌های دیجیتال سر و کار دارند، اما در مدرسه مهارت‌های تفکر انتقادی رسانه‌ای، ارزیابی منابع و صیانت از حریم دیجیتال به آنان آموزش داده نمی‌شود (فراهانی و همکاران، ۱۴۰۳؛ زمانی و شریفی، ۱۴۰۲).

۴. **ارزشیابی توصیفی صوری‌شده:** ارزشیابی کیفی-توصیفی که با هدف کاهش استرس و تعمیق یادگیری جایگزین نمره سنتی شد، در بسیاری از مدارس به دلیل تراکم کلاسی بالا و عدم آموزش روش‌شناختی معلمان، به چک‌لیست‌های نمادین تقلیل یافته و بازخورد رشددهنده‌ای برای تقویت سطوح بالای شناختی کودک ارائه نمی‌دهد (حسنی و احمدی، ۱۳۹۶).

۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

- **شکل‌گیری اتصالات پایدار عصبی-شناختی:** دوره سنی ۶ تا ۱۲ سالگی دوران طلایی رشد مغز و شکل‌گیری انعطاف‌پذیری عصبی و مهارت‌های فراشناختی است. تثبیت عادت به تفکر تحلیلی در این سنین، یادگیری مادام‌العمر فرد را تضمین می‌کند (فتحی واجارگاه و عارفی، ۱۳۹۶).

- **پیشگیری از انفعال فکری در برابر هجمه‌های رسانه‌ای:** مجهز ساختن کودک به منطق و تفکر انتقادی، مانند نوعی واکسیناسیون روانی در برابر اخبار جعلی، تبلیغات اغواگر و رفتارهای پرخطر در فضای مجازی عمل می‌کند (فراهانی و همکاران، ۱۴۰۳).

- **تقویت هوش هیجانی و مهارت‌های گفتگو:** الگوهایی نظیر حلقه کندوکاو فلسفی نه تنها خردورزی، بلکه بردباری در شنیدن صدای مخالف، همدلی و خویشتن‌داری رفتاری را در دانش‌آموزان نهادینه می‌سازند (حق‌دین و همکاران، ۱۴۰۲؛ قائدی، ۱۳۹۶).

۴. روش‌شناسی

این مطالعه با استفاده از **روش مرور نظام‌مند روایتی-ترکیبی** انجام شده است:

- **پایگاه‌های اطلاعاتی و دامنه جست‌وجو:** کاوش در پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، مگ‌ایران (Magiran)، پرتال جامع علوم انسانی و پایگاه نورمگز صورت گرفت.

- **محدوده زمانی:** مقالات پژوهشی و مروری چاپ‌شده در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۳ (با تمرکز ویژه بر مطالعات نوین ۱۴۰۰ به بعد).

- **واژگان کلیدی:** «آموزش ابتدایی»، «تفکر انتقادی»، «فلسفه برای کودکان (P4C)»، «سواد رسانه‌ای دیجیتال»، «حلقه کندوکاو»، «ارزشیابی توصیفی»، «یادگیری فعال».

- **معیارهای ورود:** مقالات علمی-پژوهشی و مروری معتبر منتشرشده در حوزه آموزش و پرورش ابتدایی، مطالعات برنامه‌ریزی درسی و روانشناسی تربیتی با داده‌ها و مستندات مشخص.
- **معیارهای خروج:** مقالات کنفرانسی بدون داوری معتبر، یادداشت‌های ترویجی کوتاه و مطالعات معطوف به دوره‌های متوسطه یا آموزش عالی.

۵. پیشینه پژوهشی

مرور نظام‌مند ادبیات پژوهشی داخل کشور حاکی از نتایج ثمربخش کاربست رویکردهای فعال تفکرمحور است:

- **قائدی (۱۳۹۶)** در پژوهش‌های بنیادین خود نشان داد که اجرای داستان‌های فکری در قالب P4C، هوش اخلاقی، پرسشگری و مهارت‌های استدلال قیاسی کودکان ابتدایی را نسبت به روش‌های سنتی ارتقا می‌دهد.
- **خدیوی و سیدکلان (۱۴۰۱)** با رویکرد پدیدارنگاری به بررسی موانع اجرای برنامه P4C در آموزش ابتدایی پرداختند و نشان دادند که مقاومت برنامه‌های درسی متمرکز و کمبود تسهیل‌گران مسلط، مهم‌ترین موانع نهادینه‌سازی فلسفه‌ورزی در مدارس ابتدایی ایران هستند.
- **ابراهیمی (۱۴۰۰)** در یک مطالعه مروری نظام‌مند بر کلاس‌های چندپایه ابتدایی تبیین کرد که تغییر رویکرد از معلم‌محوری به سوی هم‌یاری همسالان و آموزش پروژه‌محور، چالش‌های کمبود زمان را به فرصتی برای پرورش استقلال یادگیری تبدیل می‌کند.
- **فراهانی، حلاج دهقانی و خانزادی (۱۴۰۳)** با ارائه مدل آموزش سواد رسانه‌ای دیجیتال برای دوره ابتدایی، مؤلفه‌های تفکر نقاد نسبت به پیام، اخلاق کاربری و امنیت دیجیتال را ارکان غیرقابل‌اجتناب آموزش ابتدایی نوین برشمردند.

- **حق‌دین و همکاران (۱۴۰۲)** در مرور نظام‌مند نقش گیمیفیکیشن نشان دادند که عناصر بازی هدفمند در فرایند یادگیری ابتدایی، اشتیاق تحصیلی و حل مسئله خلاق را به طور معناداری تقویت می‌کند.

۶. یافته‌های پژوهش

۶.۱. مؤلفه‌های کلیدی بازنگری در آموزش ابتدایی

سنتز متون پژوهشی استخراج‌شده، مؤلفه‌های تحول در پداگوژی ابتدایی را در چهار بعد اصلی طبقه‌بندی می‌کند (جدول ۱):

جدول ۱: ابعاد، کارکردها و شواهد تجربی تحول در آموزش ابتدایی

ابعاد تحول	کارکرد پداگوژیک	دستاوردهای شناختی- رفتاری برای دانش‌آموز	منابع پشتیبان
برنامه فلسفه برای کودکان (P4C)	تبدیل کلاس به حلقه کندوکاو، گفتگوی سقراطی مبتنی بر داستان	رشد استدلال‌ورزی، تقویت تفکر مراقبتی، تاب‌آوری در برابر عقیده مخالف	قائدی (۱۳۹۶)؛ خدیوی و سیدکلان (۱۴۰۱)
آموزش تفکر انتقادی و حل مسئله	طرح مسائل بازپاسخ، آموزش فنون پرسشگری فعال و تحلیل منطقی	کاهش زودباوری، رشد خلاقیت واگرا، تصمیم‌گیری مستقل	شعبانی (۱۳۹۵)؛ طاهری و خرازی (۱۴۰۴)
سواد رسانه‌ای و	یادگیری تحلیل منتقدانه	ارتقای امنیت روانی، ایمنی در	فراهانی و همکاران

سواد دیجیتال	محتوای مجازی و اخلاق فضای مجازی، مصرف هدفمند دیجیتال محتوا	(۱۴۰۳)؛ زمانی و شریفی (۱۴۰۲)
پداگوژی بازی‌محور و گیمیفیکیشن	ترکیب انگیزش درونی با کاهش اضطراب درس ریاضی و حل چالش‌های یادگیری علوم، تعمیق یادگیری تجربی	ابراهیمی (۱۴۰۰)؛ حق‌دین و همکاران (۱۴۰۲)

۶.۲. مقایسه رویکرد سنتی با رویکرد نوین تفکرمحور در مقطع ابتدایی

مطالعات نشان می‌دهند که تفاوت‌های بنیادین این دو رویکرد در تمامی ارکان آموزش آشکار است:

- **در نقش معلم:** در الگوی سنتی، معلم «متکلم وحده و توزیع‌کننده پاسخ» است؛ در الگوی نوین، معلم «تسهیل‌گر کندوکاو، پرسش‌انگیز و ناظر فرایند تفکر» است (جهانگرد و همکاران، ۱۳۹۹؛ کریمی، ۱۳۹۶).
- **در جایگاه کتاب درسی:** در رویکرد سنتی، کتاب «مرجع غیرقابل‌انعطاف و هدف غایی» است؛ در رویکرد نوین، کتاب «یک محرک اولیه برای آغاز کاوشگری و گفتگو» است (ملکی، ۱۳۹۷؛ موسی‌پور، ۱۳۹۵).
- **در ماهیت ارزشیابی:** در رویکرد سنتی، سنجش «پایان‌محور و مبتنی بر بازگویی دانسته‌ها» است؛ در رویکرد نوین، سنجش «فرایندمحور، خودارزیابی و مشاهده عملکردی حل مسئله در موقعیت‌های واقعی» است (حسنی و احمدی، ۱۳۹۶؛ صفایی و کرمی، ۱۴۰۰).

۷. نتیجه‌گیری

بررسی جامع ادبیات و یافته‌های پژوهشی حاکی از آن است که آموزش ابتدایی در ایران بر سر یک دوراهی سرنوشت‌ساز قرار دارد: تداوم رویکردهای سنتی که نتیجه‌ای جز تربیت نسلی منفعل و ناتوان در پردازش اطلاعات نخواهد داشت، یا حرکت به سمت بازآفرینی پداگوژیک با تکیه بر تفکر انتقادی، فلسفه برای کودکان و سواد دیجیتال.

مدرسه ابتدایی مطلوب، جایی برای دیکته کردن پاسخ‌های پیش‌ساخته نیست؛ بلکه کارگاهی زنده برای «یادگیریِ چگونه اندیشیدن» است. تحقق این تحول منوط به تغییر نگرش معلمان از سخنرانان درسی به تسهیل‌گران مباحثه و تغییر معماری برنامه‌های درسی از حجم‌گرایی به عمق‌گرایی شناختی است. تنها از این طریق می‌توان زمینه‌ساز رشد کودکانی مستقل، پرسشگر، اخلاق‌مدار و توانمند در تحلیل دنیای پرتلاطم معاصر شد.

۸. پیشنهادات کاربردی

۸.۱. در سطح برنامه‌ریزی کلان و سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

۱. **کاهش حجم متون کتب درسی و گنجاندن «داستان‌های کندوکاو فکری»:** اصلاح متون درسی هدیه‌های آسمان، مطالعات اجتماعی و فارسی از شیوه روایت تک‌گویانه به سمت متن‌های بازپاسخ و معماگونه تا کودکان به بحث و استنتاج کلاسی ترغیب شوند (قائدی، ۱۳۹۶؛ خدیوی و سیدکلان، ۱۴۰۱).

۲. **تدوین سند ملی سواد دیجیتال برای پایه اول تا ششم:** طراحی واحدهای مهارتی کاربردی در قالب سواد رسانه‌ای، سنجش پیام‌های تبلیغاتی و استفاده ایمن از ابزارهای هوشمند (فراهانی و همکاران، ۱۴۰۳).

۸.۲. در سطح دانشگاه فرهنگیان و آموزش‌های ضمن خدمت معلمان

۱. **طراحی دوره‌های کارگاهی تخصصی تسهیل‌گری P4C:** آموزش شیوه‌های هدایت حلقه کندوکاو، تکنیک‌های پرسشگری سقراطی و روش‌های تقویت استدلال در کودکان برای تمامی نومعلمان ابتدایی (جهانگرد و همکاران، ۱۳۹۹).

۲. **آموزش عملی روش‌های ارزشیابی عملکردی-پوشه‌ای:** تجهیز معلمان به ابزارهای ثبت مشاهده رفتاری واقعی، تحلیل پورتفولیوی پروژه‌های مشارکتی و پرهیز از فرمالیسم کاغذی در ارزشیابی کیفی (حسنی و احمدی، ۱۳۹۶).

۸.۳. در سطح مدارس و معلمان ابتدایی (میدانی و کلاسی)

۱. **تغییر چیدمان فیزیکی کلاس‌ها به شکل دایره‌ای (U-Shape):** حذف ساختار سنتی ردیفی میز و نیمکت‌ها به منظور برقراری ارتباط چشمی دانش‌آموزان در حین مباحثه و تسهیل تعاملات گروهی (صافی، ۱۳۹۸).

۲. **اختصاص زنگ ثابت هفتگی به عنوان «زنگ گفتگو و اندیشه»:** فارغ از کتاب‌های درسی مصوب، یک زنگ در هفته به خواندن داستان‌های فکری، اجرای تئاترهای مشارکتی، بازی‌های فکری رومیزی و تحلیل کلیپ‌های کوتاه تصویری اختصاص یابد (طاهری و خرازی، ۱۴۰۴؛ حق‌دین و همکاران، ۱۴۰۲).

منابع و مآخذ

۱. ابراهیمی، سارا. (۱۴۰۰). مرور نظام‌مند مطالعات کلاس‌های چندپایه در ایران: چالش‌ها و چشم‌اندازهای آموزشی. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۱۸(۴۴)، ۱۰۱-۱۳۱.

۲. باقری، خسرو، و پورجمشید، افسانه. (۱۳۹۷). یادگیری شخصی‌سازی‌شده مبتنی بر فناوری‌های هوشمند: دلالت‌هایی برای پداگوژی آموزش عالی و عمومی. *مطالعات برنامه‌ریزی درسی در آموزش عالی*، ۹(۱۸)، ۲۹-۵۲.

۳. پروین، جلیل، پاشاشریفی، حسن، و میرهاشمی، مالک. (۱۳۹۵). اثربخشی برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر پرورش استدلال اخلاقی دانش‌آموزان ابتدایی. *فصلنامه تفکر و کودک*، ۷(۱۴)، ۲۱-۴۲.

۴. جهانگرد، ناهید، کرمی، مرتضی، و امین‌خندقی، مقصود. (۱۳۹۹). شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان ابتدایی در اجرای برنامه آموزش فلسفه برای کودکان: مطالعه‌ای کیفی. *پژوهش در آموزش ابتدایی*، ۲(۳)، ۴۵-۶۸.

۵. حسنی، محمد، و احمدی، غلامعلی. (۱۳۹۶). ارزشیابی کیفی-توصیفی در مدارس ابتدایی: آسیب‌ها، موانع و راهکارهای ارتقا. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۱۶(۶۲)، ۵۵-۷۸.

۶. حق‌دین، مریم، حبیب‌زاده کلهرودی، مژگان، حاج‌امینی، اعظم، و فرهادی، الهام. (۱۴۰۲). نقش گیمیفیکیشن در اثربخشی یادگیری دانش‌آموزان ابتدایی: یک مرور نظام‌مند. *مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی روان‌شناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی*، دوره ۶، تهران.

۷. خدیوی، اسدالله، و سیدکلان، سیدمحمد. (۱۴۰۱). پدیدارنگاری برنامه فلسفه برای کودکان (P4C) در آموزش ابتدایی ایران: سیاستگذاری، راهبردها و عمل. *پژوهش‌های فلسفی*، ۱۶(۳۸)، ۲۹-۶۱.

۸. خسروی، محبوبه، و کرمی، فاطمه. (۱۴۰۲). نقش روش‌های تدریس مشارکتی بر تاب‌آوری تحصیلی و تفکر انتقادی دانش‌آموزان ابتدایی. *فصلنامه روانشناسی تربیتی*، ۱۹(۶۸)، ۱۱۵-۱۳۸.

۹. زمانی، فرزانه، و شریفی، عنایت‌الله. (۱۴۰۲). تحول در نظام سنجش و ارزیابی در عصر فناوری‌های نوین: تهدیدها و فرصت‌ها برای آموزش ابتدایی و متوسطه. *فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی*، ۱۴(۵۳)، ۳۷-۶۱.

۱۰. شعبانی، حسن. (۱۳۹۵). *مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)* (چاپ سی‌ام). تهران: انتشارات سمت.

۱۱. صافی، احمد. (۱۳۹۸). *آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه* (چاپ بیست و پنجم). تهران: انتشارات سمت.

۱۲. صفایی، نسرین، و کرمی، مرتضی. (۱۴۰۰). رویکردهای نوین یادگیری در آموزش: سنتز تجارب یادگیری مبتنی بر شبیه‌سازی و محیط‌های تعاملی. *اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی*، ۱۶(۲)، ۸۵-۱۰۴.

۱۳. طاهری، محمدحسین، و خرازی، جمیله. (۱۴۰۴). تأثیر آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی و حل مسئله در توسعه خلاقیت دانش‌آموزان ابتدایی. *همایش ملی دستاوردهای نوین در مطالعات علوم تربیتی*، دوره ۴، شیراز.

۱۴. فتحی واجارگاه، کوروش، و عارفی، محبوبه. (۱۳۹۶). یادگیری مادام‌العمر در عصر دیجیتال: چارچوبی برای تحول در برنامه‌ریزی درسی. *فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی درسی*، ۱۲(۴۶)، ۱-۲۴.

۱۵. فراهانی، معصومه، حلاج دهقانی، عادل، و خانزادی، خدیجه. (۱۴۰۳). ارائه مدل مطلوب آموزش سواد رسانه‌ای دیجیتالی دوره ابتدایی. *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۱۰(۳)، ۱۱۲-۱۲۸.

۱۶. قائدی، یحیی. (۱۳۹۶). *آموزش فلسفه به کودکان (بررسی مبانی نظری و شیوه‌های کاربردی)* (چاپ چهارم). تهران: انتشارات دواوین.

۱۷. کریمی، عبدالعظیم. (۱۳۹۶). *تربیت آسیب‌زا: آسیب‌شناسی تربیت دینی و اخلاقی در آموزش و پرورش* (چاپ یازدهم). تهران: انتشارات زلال.

۱۸. ملکی، حسن. (۱۳۹۷). *برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)* (چاپ پانزدهم). تهران: انتشارات مدرسه.

۱۹. موسی‌پور، نعمت‌الله. (۱۳۹۵). بررسی چالش‌های تدریس در دوره ابتدایی و ضرورت چرخش به سوی الگوهای کاوشگری. *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۱۳(۲۲)، ۷۵-۹۲.

۲۰. نوروزی، داریوش، و رضوی، سید عباس. (۱۳۹۹). ضرورت بازطراحی محیط‌های یادگیری متناسب با تحولات فناوری‌های تعاملی و شناختی. *فصلنامه فناوری و آموزش و یادگیری*، ۶(۲۲)، ۱-۲۴.